

Poremećaji ličnosti u književnosti

Tutavac, Natalija

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, School of Medicine / Sveučilište u Zagrebu, Medicinski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:105:180994>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2023-01-29**

Repository / Repozitorij:

[Dr Med - University of Zagreb School of Medicine Digital Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
MEDICINSKI FAKULTET**

Natalija Tutavac

Poremećaji ličnosti u književnosti

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2018.

Ovaj diplomski rad izrađen je na Katedri za psihijatriju i psihološku medicinu KBC Zagreb Medicinskog Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom prof.dr.sc. Darka Marčinka i predan je na ocjenu u akademskoj godini 2017./2018.

Sadržaj

1. SAŽETAK	III
2. SUMMARY	IV
3. UVOD	1
4. POREMEĆAJI LIČNOSTI	2
4.1. Klasifikacija poremećaja ličnosti.....	2
4.2. Postavljanje dijagnoze poremećaja ličnosti.....	3
5. NARCISTIČNI POREMEĆAJ LIČNOSTI	5
5.1. Dijagnostički kriteriji narcističnog poremećaja ličnosti	5
5.2. Teorije narcizma.....	6
5.3. Vrste narcizma.....	7
5.4. Narcizam i sram	8
5.5. Narcistični poremećaj ličnosti u književnosti – Bret Easton Ellis, „Američki psiho“	9
6. ANTISOCIJALNI POREMEĆAJ LIČNOSTI	14
6.1. Dijagnostički kriteriji antisocijalnog poremećaja ličnosti	14
6.2. Antisocijalni poremećaj ličnosti u književnosti – Anthony Burgess, „Paklena naranča“	15
7. GRANIČNI POREMEĆAJ LIČNOSTI	19
7.1. Dijagnostički kriteriji graničnog poremećaja ličnosti	19
7.2. Granični poremećaj ličnosti u književnosti – Susanna Kaysen, „Prekinuta mladost“ ..	20
8. HISTRIONSKI POREMEĆAJ LIČNOSTI	24
8.1. Dijagnostički kriteriji histrionskog poremećaja ličnosti	24
8.2. Histrionski poremećaj ličnosti u književnosti – Margaret Mitchell, „Prohujalo s vihorom“	25
9. ZAKLJUČAK	28
10. ZAHVALE	29
11. LITERATURA	30
12. ŽIVOTOPIS.....	32

1. SAŽETAK

Poremećaji ličnosti u književnosti

Natalija Tutavac

Ličnost podrazumijeva trajnu i stabilnu organizaciju karaktera, temperamenta, intelekta i fizičke konstitucije neke osobe, što određuje njezinu vlastitu prilagodbu na okolinu. Samo kada su te crte nefleksibilne, neprilagođene i uzrokuju znatno funkcionalno oštećenje ili subjektivne smetnje, tvore poremećaj ličnosti. Dijagnoza poremećaja ličnosti zahtijeva prosudbu dugotrajnog modela funkcioniranja, a te patološke crte ličnosti moraju se pojaviti do rane odrasle dobi. Na temelju kliničke slike, poremećaji ličnosti se mogu podijeliti u tri skupine: A, B i C. U skupinu A spadaju paranooidni, shizoidni i shizotipni poremećaj ličnosti. Osobe iz skupine B su doživljavane kao dramatične, naglašeno osjećajne ili hirovite. Tu spadaju narcistični, antisocijalni, granični i histrionski poremećaj ličnosti. Skupinu C čine ovisni, izbjegavajući i opsesivno-kompulzivni poremećaj ličnosti. Narcistične osobe su vođene osjećajem superiornosti i potrebom da im se drugi dīve, a posebno su osjetljive na kritike i neuspjeh. Antisocijalne ličnosti su manipulativne, egocentrične i sklone kriminalnom ponašanju. Kod graničnog poremećaja javljaju se izrazito nestabilna slika samoga sebe te nestabilni i intenzivni interpersonalni odnosi. Histrionske ličnosti imaju potrebu stalno biti u centru pažnje, a to najčešće ostvaruju provokativnim izgledom i ponašanjem.

Poremećaji ličnosti su kroz povijest bili predmet fascinacije mnogih ljudi, pa tako i književnika. Protagonisti s takvim karakteristikama oduvijek su služili kao glavni pokretači radnje djela, bilo svojim ekscentričnim ponašanjem, intenzivnim odnosima s drugim likovima ili pak ekscesivnim izražavanjem emocija.

Ključne riječi: ličnost, poremećaj ličnosti, književnost

2. SUMMARY

Personality disorders in literature

Natalija Tutavac

The term personality is used to describe the innate and enduring characteristics of an individual which shape their attitudes, thoughts and behaviors in response to situations. When these enduring traits of an individual are the cause of distress or difficulties for them as a person or in their relationships with others then it can be said that they are suffering from a personality disorder. A clinical diagnosis of personality disorder should be based on an accurate assessment of a person's pervasive pattern of functioning. It is also crucial that these pathological personality traits should appear before young adulthood. Based on clinical presentation, personality disorders can be classified into three different categories: A, B and C. Group A consists of paranoid, schizoid and schizotypal personality disorder. Individuals from group B are usually seen as dramatic, overly sensitive or fickle. Narcissistic, antisocial, borderline and histrionic personality disorder are included in this group. Group C is composed of dependent, avoidant and obsessive-compulsive personality disorder. Narcissistic individuals are led by a feeling of superiority and the need for admiration, but they are also extremely sensitive to critique and failure. Antisocial personalities are manipulative, egocentric and prone to criminal behavior. Borderline personality disorder is characterized by a severely unstable self-concept and intense interpersonal relationships. Histrionic individuals have a constant need to be the center of attention which they accomplish by acting and dressing themselves in a provocative way.

Throughout history personality disorders have been of great interest to a wide variety of people, including writers. Characters with such traits have for a long time served as key plot points, whether it be due to their eccentric behavior, intense relationships with other characters or because of their excessive emotional responses to situations.

Keywords: personality, personality disorders, literature

3. UVOD

Psihijatrijski poremećaji oduvijek su bili zanimljiva tematika i inspiracija mnogih pisaca i scenarista. Međutim, oni koji ostavljaju najjači utisak na publiku su ekscentrični i dramatični likovi koji pokazuju patološke karakteristike ličnosti. Poremećaji ličnosti u psihijatriji (DSM IV) definiraju se kao trajni i nefleksibilni obrazac unutrašnjeg doživljavanja i ponašanja koji pokazuje značajno odstupanje s obzirom na kulturalna očekivanja i uzrokuje smetnje i oštećenje u socijalnom funkcioniranju, a ima početak u djetinjstvu ili adolescenciji. Jedna od skupina u klasifikaciji poremećaja ličnosti su dramatični i hiroviti poremećaji (skupina B) u koje spadaju antisocijalni, histrionski, granični i narcisoidni poremećaj ličnosti. Ljudi koji spadaju u ovu skupinu su i u stvarnom životu jako zanimljivi te znaju vrlo lako uhvatiti našu pažnju i zaintrigirati nas. Također, često se u knjigama nailazi na ovakve likove s puno karakternih slojeva o kojima rado čitamo i proživljavamo njihova unutarnja stanja i odnose s drugima. I sama sam se često našla u situaciji da su me fascinirali neki likovi koji pokazuju psihopatološko ponašanje. Situacije u koje se dovode, unutarnji monolozi i njihovi bliski odnosi ono su što mi je najzanimljivije proučavati. Upravo zbog toga odlučila sam se za analizu likova u književnosti koji spadaju u ovu skupinu poremećaja ličnosti. Kroz remek djela europske i američke književnosti s likovima koji su zaokupili našu pažnju i ubrzo postali ikone u književnosti, analizirat ću glavne karakteristike svakog od poremećaja iz skupine B poremećaja ličnosti. Opisat ću glavne odlike protagonista koje se podudaraju s kriterijima za dijagnostiku pojedinog poremećaja. Tako ću kroz knjigu „Američki psiho“ autora Breta Eastona Ellisa pratiti Patricka Batemena, narcisoidnog serijskog ubojicu. Alexove antisocijalne nasilne epizode i karakter analizirat ću u kultnoj knjizi Anthonyja Burgessa „Paklena naranča“. Nadalje, kroz autobiografski roman „Prekinuta mladost“ Susanne Kaysen, kojoj je sa osamnaest godina dijagnosticiran granični poremećaj ličnosti, proći ću kroz njezin lik i proživljavanja u psihijatrijskoj bolnici. Na kraju ću se u romanu „Prohujalo s vihorom“ autorice Margaret Mitchell baviti likom Scarlett O'Hara, čije ponašanje odgovara patološkoj histrionskoj ličnosti.

4. POREMEĆAJI LIČNOSTI

4.1. Klasifikacija poremećaja ličnosti

Pod pojmom ličnosti podrazumijevaju se prirodene i trajne osobine pojedinca koje određuju njegov stav, razmišljanja i način ponašanja u različitim situacijama. Ako te osobine, odnosno crte ličnosti, nisu fleksibilne te dovode do značajnih subjektivnih ili funkcionalnih smetnji može se reći da se radi o poremećaju ličnosti. Važno je naglasiti da te crte ličnosti moraju biti stabilne i svojstvene toj osobi tijekom dužeg vremena i u različitim situacijama i ne smiju biti odgovor na specifične stresore ili prolazna duševna stanja (Marčinko, Jakovljević, Rudan i sur., 2015).

Svaka osoba tijekom života razvije svoj način odnošenja s ljudima i situacijama. Taj način suočavanja može biti agresivan prema drugima ili ovisan o drugima ili može biti više fokusiran na sebe i poticanje vlastitog ega. Ono što razlikuje karakteristike koje svi posjedujemo od pravog poremećaja ličnosti je ekstremnost načina funkcioniranja ličnosti gdje su ti obrasci ponašanja dugotrajni, pervazivni i disfunkcionalni (Davidson i Neale, 1999).

Prema DSM-IV klasifikaciji postoji deset različitih poremećaja ličnosti koji su podijeljeni u tri zasebne skupine (engl. *cluster*): skupina A, skupina B i skupina C. Osobe iz skupine A se okolini doimaju kao čudne i ekscentrične. Tu spadaju paranoidni, shizoidni i shizotipni poremećaj ličnosti. Paranoidni poremećaj ličnosti karakteriziraju osjećaji sumnjičavosti i nepovjerenja tako da drugima traže skrivena značenja u izjavama i postupcima. Takve osobe su emocionalno hladne i sklone patološkoj ljubomori u intimnim odnosima. Shizoidni tip ličnosti je također karakteriziran osjećajem sumnjičavosti, ali se kod njih javlja i potreba za osamljivanjem i povlačenjem iz društva. Takvi pojedinci teško stupaju u socijalne interakcije, zaokupljeni su vlastitim mislima i boje se bliskosti s drugim ljudima. Glavno obilježje shizotipnog poremećaja ličnosti je ekscentričnost u ponašanju. Prisutne su promjene u percepciji stvarnosti: neobične, magične i paranoidne misli.

Osobe iz skupine B se doživljavaju kao impulzivne, dramatične ili nestabilne. U tu skupinu spadaju narcistični, histrionski, granični i antisocijalni poremećaj ličnosti. Osobe s narcističnim poremećajem ličnosti sebe doživljavaju kao superiorne te zahtijevaju divljenje drugih ljudi. Nemaju empatije i ne mogu prepoznati subjektivne osjećaje drugih. Antisocijalne ličnosti ne poštuju norme i

vrijednosti i vode se vlastitim željama i impulsima. Posljedice svog ponašanja obično ne mogu predvidjeti i zbog njih ne osjećaju krivnju. Uz ovaj poremećaj česti su i komorbiditeti: promiskuitetno ponašanje, narkomanija i alkoholizam. Histrionska ličnost konstantno traži pažnju, koju najčešće dobiva provokativnim ponašanjem, oblačenjem i teatralnim nastupom. Te su osobe zaokupljene vlastitom seksualnošću i pretjerano iskazuju svoju emocionalnost. Kod graničnog poremećaja ličnosti postoji nestabilnost u interpersonalnim odnosima, kao i u ponašanju, emocijama i u slici samoga sebe. Sve doživljavaju u krajnostima (tzv. crno-bijeli svijet) tako da lako prelaze od ljubavi do potpune mržnje. Takve osobe su sklone suicidalnom ponašanju i najčešće tijekom života imaju nekoliko pokušaja samoubojstva.

Osobe iz skupine C se smatra prestrašenima ili anksioznima. Ovu skupinu čine ovisni, izbjegavajući i opsesivno-kompulzivni poremećaj ličnosti. Ovisne ličnosti nemaju samopouzdanja, osjećaju se nelagodno kad su same i zaokuplja ih strah da će biti ostavljene da se brinu same o sebi. Kako se boje izgubiti podršku, slažu se s drugima čak i ako znaju da ti drugi nisu u pravu. Izbjegavajuća ličnost je jako osjetljiva na kritiku, odbacivanje ili neodobravanje. Vjeruju da su inferiorne u odnosu na druge, odbijaju stupiti u odnos s drugima ako nisu sigurne da će biti prihvaćene i voljene. Opsesivno-kompulzivna ličnost je zaokupljena detaljima i time da sve čini ispravno. To su rigidne osobe koje se teško prilagođavaju promjenama. Zbog prevelikog fokusa na detalje imaju problema s dovršavanjem poslova i donošenjem odluka.

4.2. Postavljanje dijagnoze poremećaja ličnosti

Kako bi dijagnoza poremećaja ličnosti bila pravilno postavljena kod pojedinca se moraju točno procijeniti dugotrajni model ponašanja, odnosno trajni i pervazivni obrasci emocionalne ekspresije, interpersonalnih odnosa, socijalnog funkcioniranja i percepcije samoga sebe i drugih. U većini slučajeva su za dijagnosticiranje ključne informacije koje se dobiju od okoline pacijenta. Takvi potencijalni izvori informacija su prijašnja evidencija (medicinska, školska, zatvorska) i iskazi drugih ljudi (obitelj, prijatelji) (Semple i Smyth, 2013). Ti heteroanamnestički podaci su važni jer takvi pojedinci obično nemaju objektivni uvid u svoje ponašanje i njegove moguće posljedice.

Prilikom razmatranja ličnosti i poremećaja ličnosti, prvo trebaju biti opisane odlike crta ličnosti te osobe. Kod procjene ličnosti posebno su bitni interesi i aktivnosti, interpersonalni odnosi, emocije, stavovi (religijski, moralni), percepcija sebe, način nošenja s teškoćama. Zatim je potrebno prema

veličini stupnja oštećenja koje nastaje zbog tih karakteristika ličnosti procijeniti da li je riječ o poremećaju ličnosti. Nakon toga se opisuju i navode te patološke crte ličnosti (Semple i Smyth, 2013).

Kako bi se pri postavljanju dijagnoze poremećaja ličnosti isključila druga patologija bitno je uzeti u obzir tri kriterija: definirajuća karakteristika se očitovala do rane odrasle dobi, tipična je za dugotrajno funkcioniranje osobe i ne javlja se isključivo za vrijeme epizode nekog drugog psihičkog poremećaja. Posljednje posebno vrijedi za paranoidni, shizoidni i shizotipni poremećaj ličnosti. Također je bitno naglasiti da kod dijagnosticiranja djece, obilježja poremećaja moraju trajati najmanje godinu dana. Iznimka je antisocijalni poremećaj ličnosti, koji se ne može dijagnosticirati kod osoba mlađih od osamnaest godina. Kada se prosuđuje funkcioniranje pojedinca mora se uzeti u obzir njegovo kulturološko, socijalno i etničko podrijetlo. Time se izbjegava da izražavanje navika, vjerskih običaja ili političkih stavova koji su specifični za kulturu pojedinca bude povezano s poremećajem ličnosti (Marčinko i sur., 2015).

Treba biti oprezan kod dijagnosticiranja poremećaja ličnosti za vrijeme trajanja epizode poremećaja raspoloženja ili anksioznog poremećaja, jer oni mogu otežati prosudbu dugotrajnog modela funkcioniranja osobe. Također, važno je ne postaviti dijagnozu na temelju ponašanja koje je posljedica intoksikacije ili sustezanja od psihoaktivne tvari (Marčinko i sur., 2015).

5. NARCISTIČNI POREMEĆAJ LIČNOSTI

5.1. Dijagnostički kriteriji narcističnog poremećaja ličnosti

Kao i kod svakog poremećaja ličnosti, i u ovom slučaju se za postavljanje dijagnoze treba obratiti pažnja na patološke crte ličnosti, ali i na interpersonalne odnose samog pojedinca i njegov doživljaj selfa. Osobe s narcisoidnom ličnošću usredotočene su jedino i isključivo na sebe. Karakterizira ih doživljaj velike vlastite vrijednosti, odnosno imaju grandiozna shvaćanja o svojoj jedinstvenosti, važnosti i sposobnostima. Zaokupljene su fantazijama o velikom uspjehu, moći, ljepoti ili idealnoj ljubavi. Potrebna im je konstantna pažnja i divljenje drugih ljudi i smatraju da ih mogu razumjeti samo posebne osobe ili one na visokom društvenom položaju tako da se samo s takvima i treba družiti. Interpersonalni odnosi su im značajno poremećeni zbog nedostatka empatije, osjećaja zavisti i arogancije. Također, sklone su iskorištavanju drugih ljudi radi postizanja vlastitih ciljeva ne poštujući pritom njihova prava. Narcistične osobe imaju osjećaj odabranosti i opunomoćenosti zbog kojih misle da drugi ljudi moraju izlaziti u susret njihovim željama i očekivanjima na što oni ne moraju uzvratiti na isti način (Davidson i Neale, 1999). Nemaju empatije i ne mogu prepoznati osjećaje i potrebe drugih ljudi, ali im zato nije problem u svakom trenutku detaljno razlagati o vlastitim problemima. U ponašanju su oholi, nadmeni, arogantni i snobovski. Osjećaju zavist prema drugima ili su uvjereni da drugi zavide njima (Begić, Jukić i Medved, 2015). Prema DSM-IV klasifikaciji narcistični poremećaj ličnosti se dijagnosticira kada je zadovoljeno najmanje pet od gore navedenih kriterija.

Vidljivo je prema ovim kriterijima da se u klasifikaciji stavlja naglasak na grandioznost i zaokupljenost sobom, no često se iza toga skriva osjećaj nesigurnosti i manje vrijednosti koji onda dovodi do bijesnih ispada i nepodnošljivog ponašanja (Pies, 2011). Narcizam je mnogo složeniji entitet nego li je prikazan kriterijima po DSM-IV klasifikaciji te osim očigledne grandioznosti, narcisoidni pacijent doživljava iskustva boli, ranjivosti, nedoraslosti i bijesa (Russ i sur., 2008).

Narcistični poremećaj se često dijagnosticira zajedno s drugim poremećajima ličnosti kao što su histrionski, granični, antisocijalni i paranoidni poremećaj. Bitno je uočiti razliku između načina prezentiranja poremećaja kod kluster B kategorije. Narcis je grandiozan, histrionska ličnost je koketna,

antisocijalna bešćutna, a granična ličnost je ovisna. Za razliku od osoba s graničnim poremećajem ličnosti, slika sebe kod narcisa je očuvana, on nije toliko impulzivan i manje je destruktivan prema sebi samome. Također se manje zamara idejama napuštanja. Razlika između histrionske ličnosti i narcisoidne je u tome što su narcisi orijentirani na postignuća i ponosni na svoje uspjehe. Narcisi rijetko iskazuju svoje osjećaje tako intenzivno kao osobe s histrionskim poremećajem i nije im stalo do osjećaja i potreba drugih ljudi (Vaknin, 2007). Prema DSM-IV klasifikaciji i narcisoidne ličnosti i psihopati su površni, slatkorječivi, nisu empatični i iskorištavaju druge. No, narcisi su manje impulzivni, manje agresivni i nisu toliko lukavi.

5.2. Teorije narcizma

Prema psihoanalitičkom poimanju narcizam se svrstava u tri kategorije: libidni narcizam, destruktivni narcizam i zdravi narcizam. Sigmund Freud opisao je „primarni narcizam“ kao normalni stupanj u razvoju u kojemu dijete blaženo misli samo o sebi. Taj stupanj prethodi objektnim odnosima, odnosno sposobnosti da uspostavimo odnos s drugima, „investiramo libido“ u njih. Freud je vjerovao da su ljudi koji pate od paranoje i shizofrenije u stanju regresije na „sekundarni“ narcistički stupanj u kojemu je „libido“ (ovdje shvaćen kao svojevrsan psihički fluid) povučen iz vanjskog svijeta i reinvestiran u njih same i njihovo vlastito tijelo. Ronald Britton naziva to stanje psihičkog povlačenja u sebe „libidnim narcizmom“ (Holmes, 2003).

Za razliku od toga, Karl Abraham, a poslije i kleinovska škola (posebice Herbert Rosenfeld i Otto Kernberg), ističu destruktivne aspekte narcizma, kada narcis patološki zavidi, mrzi i aktivno želi uništiti objekt, drugoga. Taj trijumfalni „debelokožni“ narcizam suprotstavljen je libidnom „mimozastom“ narcizmu, koji je više obrambene nego destruktivne naravi (Holmes, 2003).

Treći psihoanalitički pristup narcizmu povezuje se sa školom psihologije sebstva Heinza Kohuta. Prema Kohutu, narcizam, tj. ljubav prema sebi i objektna ljubav ne tvore kontinuum, nego su to dva odvojena razvojna smjera koji traju cijeli život, sa svojim posebnim obilježjima i patologijom. Naglasio je zdrav aspekt narcizma te tvrdio da roditeljsko obožavanje djece, dječja uzbuđenost sobom i svijetom, te „normalne“ nade, težnje, ambicije i ideali pripadaju sferi pozitivnog narcizma. Prema tom modelu, narcizam se u daljnjim stadijima razvoja ne zamjenjuje objektnom ljubavlju nego se ublažava postupnim gubljenjem iluzija. Na taj način narcizam onda i u zrelosti zapravo leži u osnovi samopoštovanja i realističnih ciljeva. S druge strane, „sekundarni narcizam“ i nesposobnost napredovanja do umjerene ljubavi prema sebi potječu od „narcističkih rana“, koje su često uzrokovane

roditeljskim zanemarivanjem ili zlostavljanjem. Budući da im nedostaje vanjsko vrednovanje njihova narcizma („Mi te ne smatramo vrijednim ljubavi“), takvi pojedinci se vraćaju na stupanj ljubavi prema sebi, pokušavajući time očuvati barem malo motivacije i nade (Holmes, 2003). Dakle, prema Kohutovom modelu, narcizam je komponenta psihe svakog čovjeka. Svi se rađamo s narcizmom, ali tijekom našeg razvoja on se mijenja i sazrijeva zajedno s nama, tako da iz infantilnog narcizma prelazi u zdravi narcizam odrasle osobe. Ako se taj proces sazrijevanja poremeti, nastaje narcistični poremećaj. Suprotno Kohutovom mišljenju, Kernbergovo je stajalište da narcistični poremećaj nije nastao kao posljedica prekida normalnog razvoja, već je narcizam rezultat patološke organizacije selfa (doživljaja sebe), idealnog selfa (idealizirane verzije sebe) i idealnog objekta (idealizirane slike druge osobe, najčešće majke). Sve se to sjedinjuje u jedan grandiozni self koji je isključivo patološki fenomen (Akhtar i Anderson Thompson, 1982).

Kernberg ističe patološku prirodu internaliziranih objektnih odnosa kod takvih ljudi, unatoč tome što mogu naizgled imati prilagođeno ponašanje. Oni doživljavaju izrazito jaku zavist prema ljudima koje vide kao da posjeduju nešto što njima samima nedostaje (što se ne mora odnositi samo na konkretne, materijalne posjede nego na neopipljive vrijednosti kao npr. zdravlje, talent, ljepota i dr.) ili koji jednostavno izgledaju kao da uživaju u svojim životima. Osim toga je naglasio omalovažavanje, omnipotentnu kontrolu i narcistično povlačenje kao glavno obilježje njihova emocionalnog života (Marčinko i Rudan, 2013).

5.3. Vrste narcizma

Jedna od temeljnih psihoanalitičkih podjela narcizma jest podjela na zdravi i patološki. Zdravi narcizam podrazumijeva zrelu, uravnoteženu ljubav prema sebi te stabilne osjećaje vlastite vrijednosti i samopoštovanja. Zdravi narcizam uključuje i poznavanje osobnih granica te realnu procjenu vlastitih postignuća, ograničenja i osobina. Važno je naglasiti da patološki narcizam nije „previše“ zdravog narcizma, odnosno previše samopouzdanja, već ga obilježavaju oslabljena, disfunkcionalna i nezrela poimanja samoga sebe (Vaknin, 2007).

Bitno je sagledati narcisoidno stanje kao odgovor na bol i patnju u međudjelovanju sa stvarnim svijetom. Ako osoba potječe iz okruženja unutar kojeg je tijekom ranog djetinjstva bila cijenjena kao individua, razvit će zdravu, razumnu sliku o sebi još u ranom procesu razvoja. Za razliku od toga, ako se stalno primaju negativne poruke o samome sebi, tada će vlastita slika toga tko smo biti jednako loša. Upravo zato nastaju osjećaji deficita te unutarnje praznine koji se onda kompenziraju izgradnjom

vlastite slike o sebi. Svaka interakcija sa svijetom oko sebe zapravo je pokušaj stvaranja i promjene slike o sebi (Fellows, 2008).

S druge strane, neki autori smatraju temeljnim tri tipa narcizma: grandiozni, fragilni (vulnerabilni) i zdravi narcizam. Dva su tipa narcizma uvriježena u psihoterapijskoj praksi: grandiozni i vulnerabilni. Grandiozni (otvoreni) narcizam odlikuju bahatost, samodopadnost, manifestno iskorištavanje drugih ljudi za svoje potrebe, nedostatak empatije za potrebe drugih ljudi. Pokazuju grandioznost glede samopouzdanja, a zapravo kompenziraju bazično lošu sliku o sebi. Vulnerabilni (prikriveni, fragilni) narcizam karakteriziraju hiperosjetljivost, uživljanje u ulogu žrtve, sklonost sramu. Izvana djeluju kao osobe krhkog samopouzdanja, često se koriste izbjegavajućim ponašanjima zbog nemogućnosti suočavanja s drugim ljudima. Grandiozni narcizam je lakše prepoznati od vulnerabilnog. Mogući su i prijelazi iz jednog tipa u drugi kod iste osobe, što je bitno prepoznati u radu s takvim pacijentima (Marčinko i Rudan, 2013).

Povezanost između grandioznog i vulnerabilnog narcizma i samopouzdanja ukazuje na to kako postoji razlika u kvaliteti života kod skupine otvorenih i prikriivenih narcisa. Za razliku od grandioznog, uz vulnerabilnog narcisa se veže manji stupanj zadovoljstva životom. Oni pokazuju znakove manjka životne radosti i samopouzdanja. To je nezadovoljstvo u korelaciji s nižim stupnjem samopoštovanja kod vulnerabilnog narcisa (Rose, 2002). Vulnerabilni narcisi su skloni depresivnom raspoloženju i čestom osjećaju dosade što je rezultat nedostatne unutarnje stimulacije. Dok je dosada kod grandioznih narcisa praćena osjećajem nemira, vulnerabilni narcisi pokazuju teškoće u održavanju zainteresiranosti i zabave te češće pokazuju osjećaje besmislenosti i monotonije (Wink i Donahue, 1997).

5.4. Narcizam i sram

Osobe oboljele od poremećaja ličnosti, a posebice osobe oboljele od narcističkog poremećaja, često i lako doživljavaju sram, odnosno imaju povećanu sklonost sramu. On je prisutan zbog njihove psihičke strukture, njihovih problema sa selfom, odnosno proizlazi iz difuzije identiteta, iz neadekvatno strukturiranog selfa tih bolesnika. To im bitno određuje život, jer utječe na razne životne okolnosti, na kvalitetu odnosa s drugim ljudima, ali i na profesionalni život. Zbog toga se sram uz zavist i bijes svrstava u narcistične afekte (Marčinko i sur., 2015).

Pojavljivanje selfa se smatra razvojnim preduvjetom za sram, što sram razvojno stavlja u drugu godinu života. Trajna narcistična vulnerabilnost i sklonost sramu posljedica su komplikacija

strukturacije selfa (Marčinko i sur., 2013). Temeljni uzroci psihopatologije selfa kod narcističnih osoba proizlaze iz patološkog dijadnog odnosa djeteta i majke. Majka nije bila adekvatno „zrcalo”, odnosno self-objekt. Adekvatno zrcaljenje omogućuje integraciju stvarnih osobina djetetova selfa u realnu reprezentaciju selfa. Umjesto toga, majka je aktivno kočila manifestacije djetetovog pravog selfa, njoj neprihvatljivih djetetovih afekata i ponašanja. Obično je riječ o gušenju agresije, ali i drugih osobina koje se nisu uklapale u njezinu percepciju djeteta. Majka ima potrebu da dijete zrcali nju, umjesto da bude receptivna i prepoznaje djetetovu autentičnost (Marčinko i sur., 2013).

Djetetu u njegovom narcističnom stadiju psihološkog razvoja potrebe nisu bile zadovoljene na odgovarajući način. Narcis zbog toga provede ostatak života u svojevrsnoj nostalgiji za vremenom kad su on i majka bili jedno i živjeli u savršenom simbiotskom blaženstvu (Lachkar, 2008). S druge strane, otac nije izvukao dijete iz tog gušćeg odnosa s majkom koja nije dopuštala individualizaciju i separaciju. Otac nije posjedovao potrebnu snagu ili je bio nedovoljno prisutan da otvori put djetetu prema triangulaciji odnosa (Marčinko i sur., 2013).

Iskustvo srama ima jednu od ključnih uloga u podlozi patologije narcizma, odnosno narcističke vulnerabilnosti. Takvi pojedinci pokušavaju izbjeći ili smanjiti osjećaje srama tipičnim strategijama (npr. grandiozne fantazije, agresivno ponašanje, devaluacija drugih ljudi, perfekcionizam). Kada iskustvo narcističke povrede postane preintenzivno, narcistička vulnerabilnost može katalizirati suicidalna ponašanja deflacijom grandioznog doživljaja sebe te priznavanjem vlastitih nesavršenosti, slabosti i poraza (Ronnignstam, 2009, prema Marčinko i sur. 2015).

5.5. Narcistični poremećaj ličnosti u književnosti – Bret Easton Ellis, „Američki psiho“

Roman „Američki psiho“ Breta Eastona Ellisa knjiga je koja je u Americi izazvala velike kontroverze te šok i nevjericu publike. Rijetko kada imamo priliku čitati i proživljavati toliko eksplicitno opisane scene nasilja te je upravo zbog toga knjiga bila odbijana nekoliko puta prije nego je tiskana. Kada je nakon nekoliko pokušaja ipak izdano, djelo nije dobilo niti jednu pozitivnu kritiku, što je iznimno rijetko u američkoj književnosti. Upravo suprotno, novinari i kritičari napadali su knjigu osobito se zgražajući nad ekscesivnim scenama napada i mučenja žena nazivajući je odvratnim štivom koje ne nudi nikakve vrijedne sadržaje. Zbog sličnih razloga, roman je izazvao zgražanje i kod ljudi koji su se borili za ženska prava te je feministička udruga čak zatražila bojkot, ne samo „Američkog psiha“, nego i svih djela ovog autora koja su bila tiskana prije, tvrdeći kako će ovaj roman sigurno povećati nasilje

nad ženama. Nakon što je knjiga objavljenja (i nakon vrlo uspješne filmske adaptacije) Patrick Bateman, protagonist, postao je jednom od ikona suvremene američke (i svjetske) kulture. Činjenica da je priča o bogatom bankaru sadističkih namjera izazvala toliko snažnu nelagodu kod kritičara i ostalih čitatelja ukazuje na to kako je dotakla osjetljiv društveni živac, čime dodatno dobiva na važnosti. Čak i godinama nakon objavljivanja ovog romana, autor i dalje dobiva anonimne prijetnje zbog lika kojeg je stvorio i scena nasilja, ubijanja i silovanja koje se protežu kroz cijelu knjigu.

Budući da „Američki psiho“ satirično prikazuje mentalitet članova američke više klase i njihovu potrebu za dokazivanjem, Patrickove karakteristike su vrlo naglašene. Patrick Bateman je atraktivan, šarmantan, inteligentan sadist. Iako se sam sadržaj knjige temelji na antisocijalnim, sociopatskim namjerama i ponašanjima, analiza ovog lika puno je kompleksnija i nejasnija od analize „tipičnog sociopata“ ili serijskog ubojice. Patrickove karakteristike i razmišljanja te njegova motivacija ukazuju na postojanje poremećaja ličnosti. Postoji puno istraživanja koja se bave upravo povezanošću patološkog narcizma i počinjenja ubojstava u odrasloj i adolescentskoj dobi (Schlesinger, 1997). Serijska ubojstva (koja Patrick tvrdi da je počinio) i patološki narcizam usko su povezani na način da narcizam i frustracija koja se rađa kada drugi ljudi napadaju njegovo visoko mišljenje o sebi mogu rezultirati takvim ekstremnim nasilnim ponašanjem. Njegova unutarnja razmišljanja tijekom ubojstava i drugih nasilnih napada ukazuju na prisutnost niza karakteristika narcističnog poremećaja ličnosti.

Na samom početku knjige, Patrick se predstavlja čitateljima tek nakon što kaže da živi u bogatoj četvrti te radi u cijenjenoj banci s kolegama iz višeg društvenog sloja. Vrlo rano nam pisac daje osnovu samog protagonista, odnosno, njegove temeljne vrijednosti. Osim elitističkog životnog stila, postoji samo još jedna vrijednost koju smatra bitnom. Naime, cijelo jedno poglavlje romana posvećeno je Batemanovom detaljnom opisu jutarnje rutine njege, u kojem se vidi koliko je opsjednut i očaran vlastitim izgledom i tim da ga održi savršenim i vrijednim divljenja. Njegove perfekcionističke tendencije očituju se u opisu svakog proizvoda koji koristi za njegu kose i kože lica i tijela i naglašavanju važnosti točno određenog redoslijeda i načina nanošenja. Opisuje svoje učestale odlaske na manikuru i pedikuru kako bi svaki dio njegovog tijela bio savršen. Kada govori o vlastitom tijelu, uočava se čak i neka vrsta erotičnosti koju Patrick osjeća prema samome sebi. U svakoj prilici u kojoj je to moguće, gleda se u ogledalo komentirajući svoj izgled i nepostojeće nedostatke koje mora popraviti kako bi izgledao savršeno. Svaka sitnica koja narušava savršenost za Patricka je jednostavno neprihvatljiva.

Ono što mu je osim održavanja vanjskog izgleda iznimno važno (a još važnije da to kaže čitateljima) su marke pojedinih proizvoda koje koristi. Pa tako imenuje sve od odjeće, rupčića ili

aktovke do proizvoda za njegu. Zorno opisuje i društvene klubove, elitne modne dodatke i pop ploče kojima je fasciniran. Osim sebe, pokazuje da i druge ljude procjenjuje po tome koju marku odjeće nose, u koje klubove izlaze ili u kojim restoranima jedu. Za svaku osobu s kojom je u kontaktu Patrick detaljno navodi dizajnera svakog pojedinog komada odjeće koju ona trenutačno ima na sebi.

Također opisuje svoju perfekcionističku rutinu vježbanja (tijekom koje mora nositi masku za lice da mu se ne bi prenapuhalo) i odlaske u teretanu (za koju kaže da je puna homoseksualaca koji mu se dive i promatraju ga). Njegova opsjednutost vlastitim izgledom (ali i konstantna potreba da i drugi osjećaju isto) izlazi na vidjelo kada mu njegova zaručnica predloži da se ošiša kao jedan zajednički poznanik. Prije njenog komentara, Bateman kaže kako je bio robot koji nije obraćao pozornost ni na što što Evelyn (zaručnica) govori, a tek nakon što je čuo njen prijedlog se uključuje u razgovor, uspaničen oko svog navodno nedovoljno dobrog izgleda.

Najjasniji pogled u samog sebe ispod izgleda i maske koju nosi saznajemo u unutarnjem monologu: „Ovo je ideja o Patricku Batemanu, neka vrsta apstrakcije, ali pravog mene nema. Samo entitet, nešto iluzorno. I iako krijem svoj hladni pogled, iako se možete rukovati sa mnom i osjećati moju kožu, iako možda mislite da se moj i vaš životni stil mogu usporediti, mene jednostavno nema“. Ispod njegovog narcizma i opsjednutosti izgledom (odnosno bez njih), ne postoji ništa. Njegov izgled, status i životni stil u potpunosti definiraju njegov identitet.

Patrick ne pokazuje nikakav oblik moralnih uvjerenja, a iza njegovog brutalnog nasilja se ne skriva nikakav motiv osim da vrši nasilje nad drugima zbog nasilja samog. Iako se pridržava vanjskih društvenih normi, u sebi ne osjeća nikakvu potrebu ni smisao pridržavanju zakona. Knjiga je pisana u prvom licu, iz perspektive Patricka kao nepouzdanog pripovjedača kojemu nije u cilju opravdati svoje sadističko ponašanje ili nam objasniti motive zbog kojih bi ga mogli razumijeti. Ono oko čega se on trudi jest da nas uvjeri u to da je jako bitna osoba, opisom svog elitnog statusa, novčanog stanja ili dobrog izgleda. I druge likove u knjizi konstantno pokušava uvjeriti u to koliko je bitan. Naprimjer, kada izvede kolegu Paula Owena na večeru, pravi se da prepoznaje Ivanku Trump za susjednim stolom.

Njegov status, činjenica da je bogat i izgleda dobro za Patricka su razlozi za divljenje te zbog toga smatra da mora biti jako bitan čovjek. Zapravo, novac je glavni čimbenik u Patrickovom stavu da je bolji od drugih ljudi i to mu daje osjećaj visoke vlastite važnosti. Za sebe kaže da je poseban te da ga nitko ne može razumjeti osim ljudi jednakog statusa kao što je njegov. U skladu s tim, Patrick pokazuje gađenje prema ljudima nižeg statusa. Takvi osjećaji mogu se najbolje uočiti u sceni s beskućnikom kojeg Patrick provocira i ponižava te naposljetku i fizički napadne. Također pogrdno komentira

nedizajnersku odjeću konobarica i blagajnica ili se zgraža kada netko „manje vrijedan“ slučajno dodirne njegovu markiranu odjeću.

Ipak, njegovo visoko mišljenje o sebi vrlo lako se poljulja, što ukazuje na to da se kod njega radi o krhkom narcisu. Patricka u komunikaciji s drugima inače karakterizira elokvencija i dosjetljivost, međutim, kada sretne holivudsku zvijezdu Toma Cruisea on se vrlo brzo pretvara u zbunjenog čovjeka koji ne može održati razgovor. Jasno je vidljiva i fiksacija na jedinu ženu u njegovom životu koja ga je odbila. Pokušava racionalizirati zbog čega bi itko želio prekinuti odnos s njim. Kada mu se ona ponovno javi, uvjerava sebe da je nemoguće da se on boji odbijanja, budući da je upravo ona ta koja je ponovo nazvala njega, ta koja njega želi opet vidjeti. Na kraju ovog unutarnjeg monologa, Patrick zaključuje kako je problem možda bio u novom talijanskom gelu za kosu kojeg koristi (ne postoji mogućnost da je problem u nekoj njegovoj karakteristici, već samo u vanjskom faktoru).

Patrick misli da je bitniji i bolji od drugih ljudi i vrlo jasno pokazuje kako mu je iznimno važno da i drugi ljudi misle isto. Konstantno traži divljenje i zavist svojih kolega, žena koje dovodi u stan ili svoje zaručnice. U razgovoru s njom traži da ga oslovljava s „kralj“. Jedan od mnogih dijelova knjige gdje vidimo burnu reakciju srdžbe u situacijama kada ne izaziva divljenje i zavist jest i dijalog kojeg vodi s prostitutkama koje je doveo u stan. Kada ih Patrick pita zanima li ih i znaju li čime se on bavi, one ne pokazuju pretjeran interes za saznavanjem te informacije. Patrick ne može shvatiti takvu reakciju te vrlo brzo postaje naživciran i agresivan.

Također, kada ljudi oko njega ne pokažu divljenje njemu, postaje ljubomoran na one kojima je pažnja posvećena (naprimjer, odjeljak knjige u kojem Patrick i njegovi kolege jedni drugima pokazuju vizitke i kada Patrick uoči da njegova nije fascinirala „publiku“, počne ga oblijevati znoj i ima nalet ljubomore na Paula Owena, čija vizitka izaziva divljenje svih kolega). Štoviše, Paul Owen jako je bitan simbol u „Američkom psihu“. Paul je jednako zgodan, jednako pametan i bogat kao Patrick, dobiva rezervacije za restorane (npr. Dorsia) u kojima Patrick ne može dobiti rezervaciju i izaziva više poštovanja kod kolega na poslu. Glavna radnja knjige su Patrickova planiranja i izvršenja ubojstava, osobito Paulovo, budući da je jedno od rijetkih kod kojeg postoji motivacija za ubojstvo. Naime, kada je Paul „osvojio“ natjecanje u vizitkama, time narušava Batemanovu sliku o sebi u kojoj je on najbitniji i najbolji među svojim kolegama. Samom činjenicom da sada ima viši status među kolegama, Paul je postao neprijatelj kojega se treba riješiti. Patrickov bijes i ljubomoru odlično opisuje rečenica koju izgovara Paulu prije nego ga ubije: „Pokušaj sad dobiti rezervaciju za Dorsiu, glupi kretenu“.

Uz restoran Dorsiu se veže još jedan Patrickov stav karakterističan za narcistični poremećaj ličnosti. Naime, on nonšalantno zove Dorsiu kako bi rezervirao stol sat vremena prije namjeravanog dolaska, iako zna da ljudi najčešće na rezervaciju u ovom elitnom restoranu čekaju i do dva tjedna. Uviđamo kako Patrick misli da ima pravo na nešto, samo zato što je on u pitanju, a što se ne odnosi na druge ljude.

U opisu njegovog unutarnjeg stanja tijekom počinjenja groznih napada vidljivo je da Patrick ne pokazuje nikakve emocije prema ljudima kojima je naučio ni prema događajima oko njega. Jedino što Batemana može dirnuti je neugodna mogućnost da bi mogao ostati bez stola u svom najdražem restoranu ili da netko s kim razgovara ne može točno procijeniti kojeg dizajnera trenutno nosi („Imaš lijepo odijelo. Henry Stuart? Ne, odgovorim uvrijeđeno, Garrick Anderson“).

Osim prema svojim žrtvama, Bateman ne pokazuje osjećaje ni prema ljudima koji su mu naizgled bliski, naprimjer svojoj zaručnici. Također, nije sposoban prepoznati emotivna stanja kod drugih ljudi te potpuno neprimjereno reagira na bilo kakvo iskazivanje emocija osoba s kojima je u kontaktu (npr. poznanica mu se tuži oko problema sa zaručnikom i traži utjehu i razumijevanje od njega, na što joj on odgovara s: „Odlično izgledaš, nema se što više za reći“). Zbog toga su, posljedično, odnosi s ljudima koji bi mu trebali biti bliski vrlo plitki i narušeni. Osim što ga ne zanimaju emocije i želje drugih ljudi, često ih iskorištava (naprimjer, susjeda u zgradi brine se za vraćanje njegove odjeće iz praonice rublja). Ne samo da izostaje shvaćanje emocija, već bilo kakvih pravih osobina čovjeka. Kao što je već spomenuto, u opisu ljudi samo navodi odjeću i modne dizajnere koje nose, gdje rade ili u kojim restoranima jedu. Također, ne vidi smisao u održavanju ikakvog odnosa s ljudima koji ne utječu na to da ga društvo vidi kao uspješnog i bogatog.

Kroz cijelu knjigu Patrick u razgovorima s ljudima priznaje da je genijalni serijski ubojica i traži njihovu reakciju, međutim, sve što dobiva je ignoriranje ili podsmijeh. Nitko ga ne doživljava i ne obraća pozornost na ono što govori, čak i kada govori o gnjusnim stvarima koje je napravio drugim ljudima. Upravo takva reakcija (odnosno, odsustvo iste) jest ono što u Patricku izaziva najsnažnije emocije bijesa. Raspad Patricka kao osobe provlači se kroz cijelu knjigu i zapravo pratimo sve dublje rušenje maske koju nosi. Patrick postane psihotičan te u jednom trenutku prepričava kako razgovara s klupom u parku ili automatom koji mu govori da u njega stavi mačku kako bi mogao izvaditi novce. Ipak, svoj vrhunac Patrickov raspad postiže na samom kraju knjige kada svom psihijatru prizna sve što je učinio. Jedino što povratno dobiva od njega je nevjerica, budući da je Patrick „dupelizac, dobrica koja ne bi mogla ni pokupit prostitutku, a kamoli ju iskasapiti“.

6. ANTISOCIJALNI POREMEĆAJ LIČNOSTI

6.1. Dijagnostički kriteriji antisocijalnog poremećaja ličnosti

Antisocijalno ponašanje jedan je od izraza kojim se nazivaju oblici ponašanja kao što su delikventna, nasilna i kriminalna ponašanja, antisocijalni poremećaji ponašanja i ličnosti (Stoff i sur, 1997). Najčešće se rabi u psihološkoj i psihijatrijskoj terminologiji, a rijeđe u socijalnoj i kriminološkoj (gdje se češće rabi devijantno ponašanje) (Hinsaw i Zupan, 1997). Podaci istraživanja iz svijeta upozoravaju na to da je antisocijalno ponašanje i viktimizacija najprisutnija među mladima, a još je više zabrinjavajuća činjenica da se zastupljenost ovakvih ponašanja povećava, pogotovo upravo kod mladih (Snyder i Sickmund, 1999).

Prema DSM-IV antisocijalni poremećaj karakteriziraju dvije glavne komponentne koje moraju biti zadovoljene kako bi pacijent dobio dijagnozu navedenog poremećaja. Prva se odnosi na nazočnost poremećaja u ponašanju prije petnaeste godine. U navedeni kriterij spadaju sljedeća ponašanja: neopravdano izostajanje iz škole, bježanje od kuće, laganje, krađu te uništavanje tuđe imovine (Davidson i Neale, 1999). Skoro 80% ljudi s dijagnozom antisocijalnog poremećaja ličnosti imaju simptome do jedanaeste godine, s tim da ih dječaci prikazuju ranije nego djevojčice, koje ne moraju pokazivati antisocijalno ponašanje sve do puberteta (Donald, 2015). Drugi dio definicije antisocijalnog poremećaja odnosi se na nastavljanje tog obrasca u odrasloj dobi. Odrasla antisocijalna ličnost ponaša se neodgovorno prema svom poslu, krši zakone, laže, razdražljiva je i fizički agresivna, ne vraća dugove i ne obazire se na opasnost. Takva je osoba impulzivna i ne razmišlja unaprijed. Osim toga, ne pridaje važnost istini niti se kaje zbog svojih nedjela. Danas većina istraživača psihopate identificira preko dva glavna skupa ponašanja. Prvi se odnosi na sebičnost, beščutnost te iskorištavanje drugih, a drugi na antisocijalni životni stil (gdje se više naglašava ponašanje) (Davidson i Neale, 1999).

Mnogi istraživači, međutim, ukazuju kako se definicija antisocijalnog poremećaja ličnosti prema navedenim kriterijima previše bazira na opisu opaženog antisocijalnog ponašanja, a ne na strukturi ličnosti, načinu razmišljanja i emocionalnom doživljavanju. Za razliku od opisa poremećaja

prema DSM-IV koji se fokusira na antisocijalno ponašanje, bitno je sagledati poremećaj i s kognitivne i emocionalne strane. Pa tako, Cleckey (1976) navodi siromaštvo emocija (pozitivnih, ali i negativnih) kao jedan od bitnijih aspekata antisocijalnog poremećaja. Takve osobe nemaju osjećaj stida, a čak i njihovi naizgled pozitivni osjećaji prema drugim ljudima samo su gluma.

DSM-5 uz ove kriterije antisocijalnog ponašanja dodaje i naglašava doživljaj samoga sebe i interpersonalne odnose. Osobe s antisocijalnim poremećajem ličnosti identificiraju same sebe kroz ego-centrizam, a samopoštovanje im proizlazi iz osjećaja moći ili zadovoljstva. Usmjerene su na sebe i glavni cilj im je postizanje osobne gratifikacije. U interpersonalnim odnosima DSM-5 uvodi kategorije empatije i intimnosti. Nedostatak empatije kod tih osoba je vidljiv po tome što ne iskazuju zabrinutost za tuđe osjećaje niti mogu razumjeti potrebe drugih ljudi. Iz toga onda proizlazi i nedostatak kajanja za patnju i štetu koju su prouzročili svojim postupcima. Intimni odnosi su im narušeni, jer druge ljude doživljavaju kao sredstva ostvarenja vlastite dobiti. U odnosima s drugom osobom koriste se lažima, prisilom i dominacijom. Sve to rade kako bi ostvarili osobnu gratifikaciju, moć i užitek kroz koje jedino mogu dobiti osjećaj vrijednosti koji im kronično nedostaje.

6.2. Antisocijalni poremećaj ličnosti u književnosti – Anthony Burgess, „Paklena naranča“

Knjiga koju obrađujem u okviru antisocijalnog poremećaja, „Paklena naranča“, intrigira publiku već od 1962. kada ju je napisao Anthony Burgess, a poznati režiser Stanley Kubrick ju je ekranizirao 9 godina poslije. Kontroverzna priča mladog Alexa šokirala je publiku, a zbog svog realističnog i jezivog prikaza nasilja bila je zabranjena u nekim američkim školama. Knjiga i film ipak su rezultirali velikim brojem obožavatelja koji i dalje analiziraju um glavnog protagonista. „Paklena naranča“ napisana je u dva odvojena dijela. Prvi dio knjige bavi se pustolovinama mladog Alexa i njegove družine te prepričava slijed različitih delikventnih ponašanja kroz oči petnaestogodišnjeg Alexa. Drugi dio knjige bavi se nastojanjima sustava da kroz „eksperiment“, odnosno najnoviju vrstu terapije, pokušaju izliječiti mladog Alexa tako da promijene njegov način razmišljanja i izazovu gađenje prema bilo kakvom obliku nasilnog ponašanja. Eksperiment je sličan averzivnoj terapiji u kojoj je Alex zavezan za stolicu i nema mogućnost zatvaranja očiju dok mu se na ekranu prikazuju scene nasilja, a on sam je pod snažnim drogama koje u njemu izazivaju bolne reakcije koje on onda povezuje s nasiljem (klasično uvjetovanje). Knjiga je također i kritika ovakvom obliku averzivne terapije i navodi da se zapitamo do koje granice je prihvatljivo mijenjati nečiju ličnost u svrhu smanjenja nasilja u društvu.

Budući da se ovaj rad bavi opisom poremećaja (a ne metodama terapije) te usporedbom prikaza u stručnoj literaturi i beletristici, fokus će biti na prvom dijelu knjige koji daje odličan uvid u Alexovu ličnost. U uvodnom dijelu analize poremećaja opisane su glavne karakteristike ličnosti osoba s antisocijalnim poremećajem. U nastavku rada prikazan je pregled po kojim aspektima i na koji je način Alex lik koji zadovoljava kriterije za dijagnozu tog poremećaja.

U početnom dijelu knjige upoznaje se Alexova družina koja se sastoji od Alexa kao predvodnika družine te njegova tri prijatelja Dima, Georgyja i Petea. Družina zajedno provodi dane, ili u svom omiljenom kafiću pijući mlijeko, ili vandalizirajući grad i maltretirajući građane. Alexovo antisocijalno ponašanje prikazano je kroz niz događaja u kojima družina tuče građane na ulici, provaljuju im u kuće te uništavaju i pljačkaju njihovu imovinu. Prvi ovakav događaj opisan je kada Alex i njegova družina naiđu na beskućnika na cesti. Alex ima unutarnji monolog o tome kako mu se beskućnik gadi, naziva ga prljavim starim pijancem te ga zatim pretuče sa štapom. Alexov očit nedostatak empatije i vršenje nasilja isključivo zbog vlastite zabave provlače se kroz čitavu knjigu. Vrhunac tog nasilja je slučaj seksualnog zlostavljanja nakon kojeg Alex odlazi na „liječenje“. Alex i njegovi prijatelji provale u kuću jednog poznatog pisca i njegove žene te toliko agresivno napadnu pisca da on ostane invalid. Nakon toga, pred njegovim očima mu siluju ženu. Alex i družina cijelo vrijeme se smiju, zabavljaju i ni u jednom trenutku ne pokazuju nikakve znakove grižnje savjesti ili suosjećanja. Budući da je knjiga napisana u prvom licu, iz perspektive glavnog lika Alexa, može se izravno vidjeti način na koji on promatra i razmišlja o svom ponašanju. Naime, opisom scena nasilja iz perspektive Alexa one izgledaju kao najnormalnija stvar koju ne bi trebalo osuđivati, niti se zgražati nad njima.

Alex ima samo 15 godina, a kroz prikaz njegove priče jasno je vidljivo kako je poremećeno ponašanje pokazivao i prije događaja koji su opisani u knjizi. Dugotrajnost takvog obrasca ponašanja najviše je vidljiva u hladnom odnosu između Alexa i njegovih roditelja kao i činjenici da nije nepoznat policiji te da je i prije imao slične incidente zbog kojih je opominjan. Također se spominje da je već nekoliko puta bio u institucijama za mlade delikvente. Kao što se da zaključiti, Alex ne uči na svojim pogreškama, posljedice njegova ponašanja nemaju nikakav utjecaj na njega te on samo nastavlja s nasiljem i delikvencijom. Kako nemamo uvid u njegova ponašanja u odrasloj dobi, zapravo je ovdje riječ o analizi „psihopata u nastanku“.

Osobe koje imaju antisocijalni poremećaj ličnosti često eksperimentiraju s drogama već u ranoj adolescentnoj dobi. Tako Alex već kao petnaestogodišnjak ima sličnih iskustva, što je vidljivo po tome da prije svake „avanture“ po gradu u kafiću konzumira mlijeko u kojem je otopljena droga. Alex je i

kompulzivni lažljivac. U njegovim odnosima prema drugim ljudima može se uočiti da laže uvijek i svakome: svojim prijateljima, roditeljima, policiji, djevojkama koje zavodi i ljudima koje napada (laže starici kako mu je prijatelj opasno ozlijeđen i govori joj kako im je hitno potrebna njena pomoć, sve kako bi ju natjerao da ih pusti u svoj dom). Za njega je ovo prihvatljivo ponašanje kojem je svrha da dobije ono što želi.

Alex pokazuje i sklonost impulzivnom ponašanju bez ikakvog promišljanja o negativnim posljedicama, o svojoj sigurnosti ili o sigurnosti drugih ljudi. Jednom prigodom, ukradeni je automobil nepromišljeno vozio po tamnoj cesti vrlo visokom brzinom uzrokujući time sudar s drugim vozilom. Osim impulzivnosti, može se uočiti da kod Alexa nedostaje i briga za sebe i za druge ljude.

Kao što je prije naglašeno, značajka antisocijalnog poremećaja je i manipulacija ljudima te ulaganje u svrhu vlastite dobiti. Zanimljivo je kako Alex priča priču u prvom licu obraćajući se direktno čitateljima, nazivajući ih „prijatelji“ kako bi izazvao simpatiju, a sebe samoga naziva poniznim naratorom. Daljnji primjer manipulativnog ponašanja može se uočiti kod susreta sa staricom koju je Alex „šarmirao“ kako bi on i prijatelji mogli ući u njezinu kuću i opljačkati ju. Manipulacija ljudima očita je i u samom sastavu i odnosima među članovima družine. Alex je dominantan, glavni i najčešće je upravo on taj koji „naređuje“ svojim prijateljima. Alex manipulira svim članovima družine, posebice Peteom koji zapravo kroz knjigu najviše pokazuje kako ima vrijednosti i osjećaj morala. U nekoliko navrata Alex ima agresivne ispade kada se bilo tko iz njegove družine suprotstavi onome što im je on naredio.

Alex ne osjeća nikakvu empatiju ni ljubav prema ljudima niti pokazuje da razumije emocije drugih ljudi. Kroz opis njegova odnosa prema svojim roditeljima i prijateljima, osjeća se emocionalna udaljenost te hladnoća, a Alex s ljubavlju priča samo o svojoj zmiji i Beethovenu. Snažno zadovoljstvo koje osjeća tijekom vršenja nasilja jedino je usporedivo upravo sa slušanjem klasične glazbe. Uočljiv je prikaz hedonizma kada Alex pušta Beethovena dok fantazira o sadističkim nagonima koje osjeća.

Kada je riječ o antisocijalnom poremećaju, ne smije se izostaviti kriterij nepoštivanja zakona i da osoba smatra da se norme, zakoni i posljedice kršenja istih ne odnose na nju. Alex vjeruje da je njegova sloboda i pravo da napada i maltretira ljude oko sebe i da za takvu vrstu ponašanja ne bi trebao biti kažnjen. Ovakav obrazac razmišljanja kod Alexa može se uočiti u njegovom odnosu s policajcem koji ga u nekoliko navrata opominje i prijeti kaznama i zatvorom, što Alex konstantno zanemaruje i nastavlja s istim delikventnim ponašanjem. Policajca ne doživljava kao autoritet, odnosno, prema njemu se ponaša kao i prema svima drugima, bezobrazno i otresito. Vidljivo je da Alex ima problema s

bilo kakvim oblikom autoriteta i s osobama za koje smatra da su u sukobu s njegovim željama i slobodom. Pa tako Alex ima problem i s obrazovnim institucijama te oduvijek pokazuje odbojnost prema školi, što se vidi u načinu na koji provodi vrijeme, markiranju iz škole te sveukupnom neuspjehu u obrazovanju.

Priču „Paklena naranča“ čitatelj doživljava iz perspektive glavnog lika Alexa kako bi kroz njegovu naraciju još lakše shvatio Alexov zapanjujući nedostatak ikakvog oblika empatije i grižnje savjesti. Ova knjiga nije za svakoga, upravo zato što vrlo realistično i uvjerljivo prikazuje eksplicitne scene nasilja, ali isto tako bi izgubila na važnosti da je pisana na imalo blaži način. Autorov ekstremni prikaz antisocijalne ličnosti služi upravo tome da bi šokirao publiku. S druge strane, treba se uzeti u obzir da osobe u stvarnosti ne moraju pokazivati ovakav ekstreman način ponašanja. Proučavajući Alexova ponašanja i razmišljanja kroz „Paklenu naranču“, jasno je kako Alex pokazuje ličnost koja je prema današnjoj definiciji u psihološkim teorijama očito abnormalna. Kod njega se ne radi samo o tome da ima karakteristike antisocijalne ličnosti, već je riječ o osobi koja bi zaista imala dijagnozu pravog poremećaja ličnosti.

7. GRANIČNI POREMEĆAJ LIČNOSTI

7.1. Dijagnostički kriteriji graničnog poremećaja ličnosti

Jedan od najizraženijih kriterija graničnog poremećaja ličnosti jest nestabilnost. Nestabilnost u interpersonalnim odnosima, nestabilnost raspoloženja i slike o samome sebi. Tako primjerice stavovi i osjećaji prema drugim ljudima mogu značajno i bezrazložno varirati u kratkom razdoblju. Emocije se također lako promijene, posebice u smjeru srdžbe (Davidson i Neale, 1999). Nadalje, osim što su nestabilni, odnosi s drugim ljudima su i intenzivni. Djelomično zbog nestabilnosti osjećaja, stavova i ponašanja, granične ličnosti nisu razvile jasnu sliku o sebi i trajno su nesigurne u vezi vlastite vrijednosti. Takve osobe ne mogu podnijeti osamljenost i boje se biti napuštene. Zbog toga ulažu jake napore kako bi izbjegli stvarno ili zamišljeno napuštanje. Navedeni oblik razmišljanja i ponašanja dovodi do toga da su sklone imati intenzivne odnose koji traju privremeno i variraju između idealizacije i obezvrjeđivanja (tzv. crno-bijeli svijet). Kod njih nema sive boje, tj. nema nijansiranja nego samo krajnosti (Marčinko i sur., 2015). Sebe, druge ljude i okolinu promatraju na ekstremno, dramatičan način. „Mrzi me, mrzim te, ali me ne ostavljaj“ je zapravo njihov temeljni obrazac bliskosti. U odnosima s drugima nesvjesno, ali i svjesno imaju potrebu za provociranjem, izazivanjem sukoba, dramatičnih obrata, nemira i patnje (Marčinko i sur., 2015). Izazivanjem tih trenutaka nerazumijevanja i nemira vrše intenzivan pritisak na odnos i riskiraju da se druga osoba povuče iz tog odnosa, ali oni sami paradoksalno osjete da su u bliskom odnosu. Razlog tome je što osjećaju da ih ta druga osoba razumije, jer dijele isti osjećaj nemira i frustracije i zbog toga mogu biti bliski s njom (Bollas, 1996).

Povezano s ekstremnim emocijama koje doživljavaju (pa tako i tuge i depresije) druga značajna karakteristika graničnog poremećaja ličnosti je sklonost suicidalnom ponašanju. To je zapravo jedini poremećaj, uz depresiju, u čijim se kriterijima za dijagnozu nalazi sklonost samoozljeđivanju (Begić, Jukić i Medved, 2015). Procjenjuje se da će 25% do 50% osoba s graničnim poremećajem pokušati izvršiti samoubojstvo barem jednom u životu, a da će 8% do 19% zapravo uspjeti u tome (Marangell, 2006). Suicidalne misli su gotovo univerzalne kod ovih pacijenata. Može se reći da te osobe suicidalnim ponašanjem iskazuju ljutnju, recimo kada se osjećaju frustrirani u nekom važnom odnosu i

na taj način impulzivno prazne agresiju (Marčinko i sur., 2015). Granični poremećaj ličnosti se zna često odbaciti kao neozbiljan poremećaj tako da obitelji oboljelog, prijatelji čak i sam oboljeli mogu zanemariti stvarni rizik od samoubojstva. Rizični čimbenici za suicidalnost u sklopu samog poremećaja su impulzivnost kao i tjelesno i seksualno zlostavljanje u djetinjstvu (Marčinko i Vuksan-Ćusa, 2009).

Impulzivnost se kod osoba s graničnim poremećajem očituje u rizičnim ponašanjima koja su štetna za njih same, npr. rizično spolno ponašanje, opasna vožnja, trošenje novaca, uporaba psihoaktivnih tvari i drugo (Marčinko i sur., 2015). U kriterije graničnog poremećaja ličnosti spadaju još kronični osjećaj praznine i neprimjeren bijes koji teško mogu kontrolirati. Također se mogu javiti prolazne paranoidne ideje ili teški disocijativni simptomi koji su vezani uz stres (Marčinko i sur., 2015). Za postavljanje dijagnoze graničnog poremećaja ličnosti trebaju biti prisutne barem četiri od sedam patoloških crta ličnosti, a minimalno jedna od njih moraju biti impulzivnost, rizično ponašanje ili hostilnost (Marčinko i sur., 2015). Međutim, vrijedi naglasiti da je granični poremećaj ličnosti sklon promjenama simptoma i kriterija zbog čega osoba tijekom vremena može izgubiti kriterije za postavljanje dijagnoze ovog poremećaja. Tako su simptomi poput samoozljeđivanja, impulzivnosti i nagle promjene raspoloženja skloni povlačenju uz terapiju i povoljniju životnu situaciju. To je posebno naglašeno iza 30. godine života kada značajan dio bolesnika pokazuje bolji stupanj funkcioniranja nego u razdoblju adolescencije i postadolescencije (Marčinko i sur., 2015).

Općenito govoreći, prvi simptomi graničnog poremećaja ličnosti javljaju se u kasnom djetinjstvu, jasno su prisutni u adolescenciji i imaju vršak u ranoj odrasloj dobi. Adolescenti koji se rano prezentiraju s poremećajem ličnosti imaju visok rizik za značajna oštećenja u odrasloj dobi. U ta oštećenja spadaju obrazovni i akademski neuspjeh, širok raspon interpersonalnih teškoća kao i ozbiljni problemi mentalnog zdravlja uz sam poremećaj ličnosti (Schmeck i Schlüter-Müller, 2017).

7.2. Granični poremećaj ličnosti u književnosti – Susanna Kaysen, „Prekinuta mladost“

Knjige ponekad realistično prikazuju umove ljudi s različitim poremećajima, međutim, ponekad želja za senzacionalizmom i šokiranjem publike rezultira time da se čitajući knjigu stekne potpuno krivi dojam o stvarnim životima ljudi koji imaju određeni poremećaj. Knjiga „Prekinuta mladost“ svakako spada u prvu kategoriju budući da se radi o autobiografskom djelu spisateljice Susanne Kaysen. Susanna je u kasnim šezdesetima provela skoro dvije godine na odjelu za adolescentice u McLean

psihijatrijskoj ustanovi. U svojoj knjizi prenosi sjećanja na provedeno vrijeme u bolnici, događaje koje je proživjela te opisuje pacijente i bolničare s kojima se susrela.

Već na prvoj stranici knjige može se pročitati stvarni nalaz kojim je Susanni dijagnosticiran granični poremećaj ličnosti. Sama svrha knjige je detaljan i nadasve realističan prikaz graničnog poremećaja ličnosti. Knjiga ima i edukativnu ulogu, budući da se u pojedinim poglavljima može čitati o samom poremećaju, o njegovim definicijama, simptomima i slično. Također, dobiva se uvid u upitnike koje je ispunjavala pri prijemu u bolnicu te rezultate koji ukazuju na depresiju, mogući pokušaj samoubojstva te nesposobnost za organizirani svakodnevni život. Kao što je spomenuto, u knjizi se može vidjeti i prikaz drugih pacijenata s raznovrsnim poremećajima i bolestima, od depresije, antisocijalnog poremećaja ličnosti pa sve do shizofrenije. U ovom radu će fokus biti na glavnoj protagonistici knjige (koja reprezentira samu spisateljicu), kojoj je dijagnosticiran granični poremećaj ličnosti. Značajnost ove knjige u reprezentaciji poremećaja cijenio je i režiser i scenarist James Mangold koji je 1999. snimio istoimeni film koji je doživio ogromnu popularnost kod publike i time podsjetio na važnost ovog književnog remek djela.

Susanna ima samo osamnaest godina kada joj dijagnosticiraju granični poremećaj ličnosti. Iako mlada, već je tada napustila školovanje, prekinula odnos s dečkom i imala aferu s nastavnikom engleskog jezika te pokušala počiniti samoubojstvo. Budući da knjiga omogućava pristup stvarnim demografskim podacima o pacijentici, rezultatima upitnika koje je ispunjavala, dijagnozi i sl., mogu se vrlo lako uvidjeti sve karakteristike koje je pokazivala, a koje su dovele do dijagnosticiranja graničnog poremećaja ličnosti. Na samom početku knjige liječnik koji je uputio Susanne u bolnicu objašnjava kako je njegoa odluka temeljena na nekoliko stvari. Navodi kako pacijentica vodi kaotičan život, bez ikakvog planiranja unaprijed i uz to ima poremećaj spavanja. Također, pokazuje simptome teške depresije, beznađa te često razmišlja o samoubojstvu, a i ranije je imala nekoliko pokušaja samoubojstva. Da se ne radi samo o maštanju pokazuje i činjenica da je razmišljala o načinima na koji bi izvršila samoubojstvo (prerezivanje vena, bacanje s krova ili predoziranje tabletama).

Za granični poremećaj ličnosti je karakterističan veliki broj pokušaja samoubojstva čime se obično pokušava zadobiti pažnja. Takvo ponašanje pokazuje i Susanne, pa tako nakon što popije pedeset tableta aspirina ona izazi na ulicu da bi se onesvijestila ispred velikog broja ljudi koji ju na kraju i spašavaju. Prije samog incidenta naziva dečka te mu govori da se namjerava ubiti što je također pokušaj pridobivanja pozornosti. Cijelo jedno poglavlje u knjizi bavi se razmišljanjima i razradi koncepta samoubojstva. Navodi kako za nju samoubojstvo u biti ima dvije potpuno kontradiktorne komponente, gdje je jedna na racionalnoj razini (dugotrajno planiranje, odabir metode i sl.), a druga je

samoubilačko raspoloženje koje vežemo uz iracionalan način razmišljanja. Susanne također prepričava kako se samoozljeđivala, a svoje ožiljke opisuje kao presvlaku koja štiti ono ispod i nastaje jer nešto trebamo sakriti.

Jedna od glavnih karakteristika ljudi s ovim poremećajem ličnosti jest preuveličavanje stvari koje im se događaju. Susanne navodi kako joj je jedan od motiva za pokušaj samoubojstva bio pisanje referata iz američke povijesti nakon čega joj je u glavi bila misao da ga ne bi trebala pisati kad bi bila mrtva. Kod graničnog poremećaja ličnosti postoji sveobuhvatni ekstremni način razmišljanja, pa tako navodi kako je razlog za samoubojstvo mogao biti i to što joj bus nije došao na vrijeme, ali isto tako bi razlog za življenje bio primjerice dobar film. Susanne karakterizira i kontradiktornost (kad sam trebala biti budna, spavala sam, kad sam trebala govoriti, šutjela sam, kad mi se nudi užitak izbjegavala sam ga). Zanimljiva je metafora pločica na podu jedne slastičarne (crno bijela šahovska ploča) koja je jako uznemirila Susanne jer ju je podsjećala na suprotnosti i neodlučnost koja ju je u životu mučila.

Granični poremećaj obilježava i prenošenje krivnje na druge te uvjerenost da su za stvari koje im se događaju u životu krivi drugi ljudi, odnosno, neprihvatanje odgovornosti za vlastite greške. U jednoj crtici iz Susanninog života može se uvidjeti ovakav obrazac razmišljanja. Naime, kada je doktor bio ljut jer je zakasnila na prijem u bolnicu, Susanne govori kako nije problem u tome što se ona ustala prekasno, već u tome što je morala čekati zbog gužve u prometu i tijekom skupljanja papira u administraciji. Još jedan odličan primjer je i situacija na poslu gdje je konstantno radila razne pogreške koje su, prema njenim riječima, nastale zbog toga što nije mogla pušiti tijekom rada. Međutim, spisateljica je prikazala da je moguć uvid u iracionalnost takvih misli jer nakon prepričavanja događaja ipak navodi kako je shvatila da je to njen posao i kako nitko drugi osim nje nema problema s pravilima i autoritetom. Svi ostali prihvaćaju da ne smiju pušiti i to ne utječe na kvalitetu njihovog rada. U tom dijelu knjige spominje i da uviđa da je arogantna, da ne želi živjeti po nečijim pravilima te da ne surađuje. Upravo zbog toga odlučuje postati spisateljicom. Pri samom kraju knjige Susanne govori kako prihvaća sve aspekte svoje ličnosti i uviđa u čemu je dobra (književnost) te nema problema s tim da se time bavi do kraja života. Nema potrebu zadovoljiti očekivanja drugih te, kao što i želi, živi po svojim pravilima.

U izvještaju o napredovanju njenog liječenja, navedeno je kako je kroz duži period bila sasvim dobro. Međutim, slušanje starih ploča nagnalo ju je da se prisjeti svojih roditelja, nedostatka komunikacije s njima te je počela razmišljati o tome kako nikad u životu nije znala donijeti zadovoljavajuće, ispravne odluke. U tom su izvještaju navedeni i njezini simptomi paranoidnosti i

nepovjerenja prema drugim ljudima. Budući da svoj strah i ljutnju prema roditeljima usmjerava na druge ljude, izjavljuje kako ju nitko ne razumije i kako nikome ne vjeruje.

U knjizi se opisuje i paranoidni napadaj koji je doživjela u bolnici. Susanne je bila uvjerena da nema kosti u ruci i htjela je vidjeti što se nalazi ispod kože zbog čega je onda uslijedila epizoda agresije prema samoj sebi. Osjećala se kao da više ne postoji i kao da je u biti samo koža te se pokušala razrezati kako bi sebi dokazala da je zaista stvarna osoba. Radi se o zornom prikazu depersonalizacije koja je također česta pojava kod graničnog poremećaja ličnosti. To je zapravo jedan od realističnijih i iskrenijih prikaza njezinog mentalnog oboljenja. Susanne nije pouzdan narator, nekad govori da je savršeno svjesna svoje pogrešne percepcije stvarnosti, nakon čega pak tvrdi da je u potpunosti sigurna da nije luda i da ne treba biti zatvorena u bolnici. Kroz cijelu se knjigu bori s pitanjem je li zapravo bolesna. Ipak, nakon te epizode depersonalizacije osjeća se utješeno činjenicom da zapravo jest oboljela.

U jednom dijelu knjige Susanne odlazi zubaru zbog apscesa mliječnog zuba. Nakon što se probudi iz anestezije, zahtijeva od zubara da joj kaže koliko je vremena provela bez svijesti, jer je to njeno vrijeme i ona mora znati koliko je prošlo. Doktor je zbunjen njezinim prohtjevima te ona počinje plakati jer nikad neće znati koliko je vremena izgubila. Jedan od ponavljajućih motiva u knjizi jest upravo važnost vremena. Budući da je u bolničkom okruženju vrijeme predvidljivo obilježeno rutinom i sestrinskom kontrolom, Susanne je veoma osjetljiva na njegov protok. Svjesna je da provodi život izvan toka, zaustavljena bolešću i hospitalizacijom, dok ostatak svijeta nastavlja dalje. To shvaćanje dovodi do fiksacije na vrijeme, pokušava mjerenjem imati barem nekakvu kontrolu nad njim.

Granični poremećaj ličnosti je zbog same prirode poremećaja podložan tome da se u medijima prikazuje senzacionalistički te da se određeni aspekti (suicidalnost, agresija, poremećeni odnosi sa ljudima) previše naglašavaju te lik postaje karikatura i ništa više od samog poremećaja. Često se dobije dojam da su osobe s ovim poremećajem „osuđene na lošu budućnost“ do kraja svoga života te tragično završe. U ovoj knjizi prikazano je kako Susanne nakon što je izliječena izašla iz bolnice, povratila kontrolu nad svojim životom, pokazala kako je odgovorna i dobro obavlja svoj posao.

8. HISTRIONSKI POREMEĆAJ LIČNOSTI

8.1. Dijagnostički kriteriji histrionskog poremećaja ličnosti

Pod dijagnozom histrionske ličnosti podrazumijevaju se osobe koje su pretjerano dramatične, teatralnog nastupa i usredotočene na sebe. Stalno traže pažnju drugih i osjećaju nelagodu kad nisu u središtu pozornosti. Emocije izražavaju na ekstravagantan i preuveličan način, a zapravo se te emocije često doimaju plitkima. Otvoreno brinu o svojoj tjelesnoj privlačnosti jer je fizički izgled jedan od glavnih načina kako privlače pažnju drugih ljudi. Takve su osobe sklone neprimjerenj seksualnoj provokativnosti u interakciji s drugima. Zaokupljene su vlastitom seksualnošću i to prenose na svoj način ponašanja i oblačenja. Također je tipično da vjeruju da su njihovi odnosi s drugima dublji no što oni stvarno jesu. Takve osobe imaju i specifičan način govora. On je ekscesivan, neodređen i često mu nedostaju ključne pojedinosti (Davidson i Neale, 1999).

Osobe s histrionskim poremećajem imaju uvjerenje da druge moraju impresionirati pa stoga koriste strategiju dramatizacije. Osjećaju se bezvrijedno ako ne očaraju druge i da bi bili sretni drugi ih moraju obožavati i diviti im se. Ljepota im je najvažnija i druge ljude procjenjuju prema izgledu. Kao što je rečeno, emocije izražavaju na preuveličan način, one su im jako važne i trebaju djelovati u skladu sa svojim osjećajima (Marčinko i sur., 2015). Za histrionske ličnosti je također karakteristična sugestibilnost što znači da su izrazito podložni tuđim utjecajima (Begić, Jukić i Medved 2015).

Prema MKB-10 kako bi se postavila dijagnoza histrionskog poremećaja ličnosti najmanje 4 od sljedećih 6 simptoma moraju biti prisutni: hiperdramatizacija, teatralnost i pretjerano naglašena ekspresija emocija; sugestibilnost, površna i labilna afektivnost, kontinuirano traženje uzbuđenja i aktivnosti u kojima je ta osoba u centru pažnje, neprimjeren zavodljivost u pojavi ili ponašanju i pretjerana zaokupljenost fizičkom privlačnošću. Iz prije navedenih kriterija za granični poremećaj ličnosti je vidljivo da se ova dva poremećaja preklapaju u nekoliko točaka (npr. prenaplašeno ponašanje i razmišljanje, nestabilni odnosi i labilna afektivnost).

Kod postavljanja dijagnoze ovog poremećaja također je bitno uzeti u obzir odstupanje od kulturalne norme. Kulture se mogu dosta razlikovati u ekspresiji emocija. Ono što se u jednoj kulturi smatra pretjeranim može biti sasvim normalno u drugoj što nam ukazuje na važnost kulturalnih normi i vrijednosti pri određivanju toga da li ćemo neku ekstremnu crtu ličnosti smatrati patološkom (Marčinko i sur., 2015).

8.2. Histrionski poremećaj ličnosti u književnosti – Margaret Mitchell, „Prohujalo s vihorom“

Histrionski poremećaj ličnosti često je nerealistično prikazan i pretjerano romantiziran u medijima. Dok u stvarnosti ovaj poremećaj prate neprilagođena ponašanja i negativna unutarnja proživljavanja koja mogu spriječiti normalno funkcioniranje osobe u više aspekata njena života, ista su u popularnoj kulturi prikazana kao uzbudljiva, provokativna, ekscentrična, zabavna i motivirajuća. Ovakvi likovi logično su zanimljivi piscima i publici, budući da su često „čudni“ i drugačiji te pokazuju neobičan i time intrigantan način ponašanja. Scarlett O'Hara tipični je histrionski lik čiji živahni stav prema životu publika obožava. Ipak, puno se više krije ispod naizgled uzbudljive ličnosti. Vanjsko ponašanje ne mora u svakom slučaju odražavati sve ono što lik proživljava. U daljnjem tekstu bit će prikazano koji se simptome histrionskog poremećaja ličnosti mogu uočiti u ponašanju i načinu razmišljanja Scarlett O'Hare s naglaskom na njenim odnosima prema ostalim likovima koje upoznajemo kroz knjigu, a koji su, interpretirajući ih kroz njene oči, samo usputne figure koje služe zadovoljavanju njenih prohtjeva i želja.

Već u prvoj sceni knjige vidljivo je ponašanje koje je najčešće povezano s histrionskim poremećajem. Naime, Scarlett je u okruženju u kojem je u centru pozornosti muškaraca te pokazuje kako uživa u tome. Koristi svoj atraktivan fizički izgled i zavodljivost kako bi pridobila pažnju drugih, za koju smatra da ju zaslužuje. Histrionske tendencije pokazuje u kritičnim trenucima kada procjenjuje da bi njen izgled mogao utjecati na druge ljude kako bi situacija išla u njenu korist. U tim trenucima odlučuje se na određene načine poboljšati svoj izgled te se počinje ponašati provokativno u društvu muškaraca, sve kako bi dobila njihovu pozornost i izazvala divljenje. Ponekad poduzima ekstremne mjere kako bi izgledala što bolje (jednom prilikom ne odustaje od pokušaja da uđe u korzet koji je nosila prije nego je imala dijete, u drugoj sceni kada ne nađe haljinu koja bi joj savršeno odgovarala ide do te mjere da ju sama očajnički pokušava sašiti od zavjesa).

Scarlett često pokazuje dramatično ponašanje i način razmišljanja te koristi prenaplašenu verbalnu i neverbalnu komunikaciju s drugim ljudima. Nadalje, zahtijeva od drugih da se podređuju svim njenim željama i usrećuju je prijeteći im (ima jako burnu negativnu reakciju kada joj Ashley kaže kako mu nije laka stvar ostaviti svoju ženu i djecu). To ukazuje na crte ličnosti sebičnosti i egocentričnosti. Ne posjeduje nikakav osjećaj za dobrobit drugih ljudi, već je fokus uvijek na tome kako se ona osjeća. Ne pokazuje shvaćanje koncepta moralnosti i želja drugih ljudi, često laže i vara ljude bez da osjeća grižnju savjesti. U nekim dijelovima knjige čak pokazuje iritabilnost s vlastitom djecom, koja za nju predstavljaju nešto što joj smeta u životu i ometa je u planovima. Međutim, ujedno je i iznimno sugestibilna te, iako pokušava manipulirati drugima, i njome je vrlo lako manipulirati. Osim toga, često je i prestrašena da će je ljudi napustiti te koristi ekstremne mjere kako bi spriječila umišljeni odlazak njoj bitnih ljudi.

Neke od navedenih simptoma (nestabilnost u intimnim odnosima, strah od napuštanja te nagle promjene raspoloženja) ponašanja su i razmišljanja koja su uočljiva i kod ljudi koji imaju granični poremećaj ličnosti. Navedeni simptomi dio su dijagnoze oba poremećaja. Tako se kod Scarlett može odlično uvidjeti kako se ova dva poremećaja preklapaju u nekoliko točaka. Ipak, lascivno ponašanje koje je jedna od glavnih karakteristika Scarlett O'Hare karakteristično je baš za histrionski poremećaj ličnosti.

U intimnim vezama s muškarcima kroz knjigu pokazuje niz simptoma koji ukazuju na poremećaj ličnosti. Ona tako svoj odnos s Ashleyem interpretira značajnijim i intimnijim nego što on doista jest. Uvjerava ga da je upravo on taj koji je prema njoj pokazao preduboke emocije te mu govori kako je protumačila da se namjerava oženiti njome. U odnosu prema njemu također možemo uočiti prenaplašavanje emocija, teatraliziranje te dramatičnost. Takvo prenaplašavanje emocija i često mijenjanje raspoloženja utječe, između ostalog, na to da se njene emocije interpretiraju kao plitke i neiskrene. Osim u odnosu s Ashleyem, ovakav obrazac ponašanja vidljiv je i u odnosima s drugim muškarcima opisanim u knjizi. Scarlett često mijenja partnere, ulazi u veze s ljudima koji joj u tom trenutku u životu predstavljaju neku osobnu dobit i ostvarenje vlastitih potreba i želja.

Ta karakteristična teatralizacija se ne odnosi samo na romantične odnose i općenito odnose s drugim ljudima, već Scarlett pokazuje ovakav pogled na cijeli svoj život. Događaje prikazuje puno bitnijima za nju nego što oni zaista jesu. Stvari koje se događaju drugim ljudima u njenim očima zapravo utječu na nju. Svakoju situaciji u kojoj se nalazi (makar se ne odnosila izravno na nju) traži uzrok i utjecaj na vlastiti život. U njenoj glavi, sve se vrti oko nje; ne razmišlja pritom o osjećajima i

željama drugih ljudi i svatko tko joj ne pridodaje pažnju i pozornost kad ju ona zahtijeva, u njoj budi ljutnju.

Scarlett O'Hara pokazuje sve simptome histrionskog poremećaja, odnosno, specifičnije, njena dramatičnost, teatralnost i traženje pozornosti ukazuju na tetralni histrionski poremećaj ličnosti. Histrionski poremećaj može proći nezapaženo dugi niz godina i često bude neprepoznat tako da se takve osobe protumače kao živahne i ekscentrične ličnosti koje vole pozornost drugoga spola. Ipak, ne smije se zbog toga zanemariti ozbiljnost i poremećeno funkcioniranje osoba koje imaju taj poremećaj ličnosti. Koliko god osoba prema van izgledala sretna i energična, to ne mora biti odraz njenog unutarnjeg stanja.

9. ZAKLJUČAK

U ovom preglednom radu opisala sam kako se u književnosti prikazuju različiti poremećaji ličnosti. Analizirajući klasike dvadesetog stoljeća u kojima protagonisti pokazuju karakteristike narcističnog, antisocijalnog, graničnog i histrionskog poremećaja ličnosti zaključila sam kako su takvi likovi izrazito popularni među publikom. Kroz kontroverzni lik Patricka Batemana pratila sam očitovanje narcističnih misli i ponašanja u međuljudskim odnosima i nasilnim epizodama. Zbog toga je ovo djelo odličan prikaz korelacije antisocijalnog ponašanja i narcističnog poremećaja ličnosti. U djelu „Paklena naranča“ fokusirala sam se na antisocijalni poremećaj ličnosti kao podlogu nasilnog ponašanja u kojem su ekstremne i zorno prikazane scene nasilja svakodnevnica adolescenta Alexa. Na surov, realističan, nesenzacionalističan način Susanna donosi svoju priču o dugogodišnjoj borbi s graničnim poremećajem ličnosti u autobiografskom romanu „Prekinuta mladost“. Povijesni roman „Prohujalo s vihorom“ prikazuje nam lik Scarlett O'Hare čije naizgled ekscentrično, lascivno i zaigrano ponašanje krije mračnije unutarnje borbe.

Osobe koje razmišljaju drugačije od nas, ponašaju se na neuobičajen način ili imaju intenzivne odnose s drugim ljudima oduvijek su bili inspiracija za različite medije. Kako bi uhvatili pažnju čitatelja, likovi u knjigama često su pisani s prenaplašenim osobinama ličnosti. Kad je cilj knjige prikaz poremećaja ličnosti, ovaj fenomen može biti na štetu reprezentacije osoba s određenom psihopatologijom. Čitatelji tada mogu dobiti iskrivljenu sliku tih pojedinaca, doživljavajući ih kao ekstremno različite od „normalnih“ ljudi. Ne treba zanemariti utjecaj koji popularni mediji imaju na razmišljanja publike. Svakako je korisno što su ljudi s različitim psihijatrijskim poremećajima reprezentirani u knjigama i filmovima te treba težiti tomu da spektar ličnosti prikazanih u umjetničkim djelima bude što raznolikiji i time zanimljiviji.

10. ZAHVALE

Zahvaljujem svom mentoru, prof.dr.sc. Darku Marčinku na susretljivosti, razumijevanju i stručnoj pomoći prilikom izrade diplomskog rada.

Zahvaljujem se obitelji i prijateljima koji su mi za vrijeme studiranja pružili podršku i pomogli svojim savjetima. Posebice zahvaljujem Ivani na pomoći tijekom pisanja ovog rada.

11. LITERATURA

1. Akhtar S, Anderson Thomson J. Overview: Narcissistic Personality Disorder. *Am J Psychiatry* 1982;139:1.
2. Begić D, Jukić V, Medved V. (ur.) *Psihijatrija*. Zagreb: Medicinska naklada 2015.
3. Black D. The Natural History of Antisocial Personality Disorder. *Can J Psychiatry* 2015;60(7):309-314.
4. Burgess A. *Paklena naranča*. Zagreb: Zagrebačka naklada 1999.
5. Cleckley H. *The mask of sanity* (5th edition). St. Louis: Mosby 1976.
6. Davidson G, Neale J. (ur.) *Psihologija abnormalnog doživljavanja i ponašanja*. Jastrebarsko: Naklada Slap 1999.
7. Easton Ellis B. *Američki psiho*. Zagreb: Mozaik knjiga 1999.
8. Fellows A. *Culture of Narcissism*. L'Abri Fellowship England 2008.
9. Hinshaw S P, Zupan B A, Simmel C, Nigg J T, Melnick S. Peer status in boys with and without ADHD: Predictions from overt and covert antisocial behavior, social isolation and authoritative parenting beliefs. *Child Dev.* 1997;68(5):880-896.
10. Holmes J. (ur.) *Narcizam*. Zagreb: Jesenski i Turk 2003.
11. Kaysen S. *Prekinuta mladost*. Zagreb: Timea 2002.
12. Lachkar J. *How to talk to a Narcisst?*. New York, Routlege, Tylar and Francis Group 2008.
13. Marangell L B, Bauer M S, Dennehy E B, Wisniewski S R, Allen M H, Miklowitz D J i sur. Prospective predictors of suicide and suicide attempts in 1,556 patients with bipolar disorders followed for up to 2 years. *Bipolar Disord.* 2006;8:566-575.
14. Marčinko D, Rudan V. (ur.) *Narcistični poremećaj ličnosti i njegova dijagnostička opravdanost*. Zagreb: Medicinska naklada 2013.

15. Marčinko D, Jakovljević M, Rudan V i sur. (ur.) Poremećaji ličnosti: stvarni ljudi, stvarni problemi. Zagreb: Medicinska naklada 2015.
16. Marčinko D, Vuksan-Ćusa B. Borderline personality disorder and bipolar disorder comorbidity in suicidal patients: diagnostic and therapeutic challenges. *Psychiatr Danub* 2009;21(3):386-390.
17. Mitchell M. *Prohujalo s vihorom*. Zagreb: Znanje 2013.
18. Pies R. How To Eliminate Narcissism Overnight. *Innov Clin Neurosci*. 2011;8(2):23-27.
19. Rose P. The happy and unhappy faces of narcissism. *Personality and individual differences* 2002;33(3):379-391.
20. Russ E, Shedler J, Bradley R, Westen D. Refining the construct of narcissistic personality disorder: diagnostic criteria and subtypes. *Am J Psychiatry* 2008;165:1473-1481.
21. Ronningstam E, Weinberg I. Contributing factors to suicide in narcissistic personalities. *Directions in Psychiatry* 2009;29:317-329.
22. *The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (5th ed)*. American Psychiatric Association 2013.
23. Schmeck K, Schlüter-Müller S. Early detection and intervention for borderline personality disorder in adolescence. *Soc. Psihijat*. 2017;45(1):30-35.
24. Schlesinger L. Pathological narcissism and serial homicide: Review and case study, *Current Psychology* 1998;17(3): 212-221.
25. Semple D, Smyth R. *Oxford Handbook of Psychiatry (3rd ed)*. Oxford University Press 2013.
26. Snyder H, Sickmund M. *Juvenile offenders and victims: 1999 national report*, U.S. Dept. of Justice 1999.
27. Stoff D, Breiling J, Maser J. *Handbook of antisocial behavior*, New York: Wiley 1997.
28. Vaknin S. *Malignant Self Love-Narcissism Revisited*, 8th, Revisited Edition 2007.
29. Wink P, Donahue K. The relation between two types of narcissism and boredom. *Journal of Research in Personality* 1997;31(1):136-140.

12. ŽIVOTOPIS

Ime i Prezime: Natalija Tutavac

Datum rođenja: 26. ožujka 1994.

Mjesto rođenja: Metković

Adresa: Pinovac 11, 20355 Opuzen

E-mail: natalijatutavac@gmail.com

Školovanje:

2012. Sveučilište u Zagrebu, Medicinski fakultet

2008. - 2012. Gimnazija Metković

Strani jezici:

Engleski jezik: čitanje, pisanje, govor – izvrsno

Njemački jezik: čitanje, pisanje, govor – izvrsno